

جاوید شیرازی

پارادوکس مالکیت اشیای عتیقه در ایران

هم اکنون یعنی با گذشت بیش از ۷۰ سال همچنان مورد استفاده قرار می‌گیرد. نگاه قانون‌گذار در این متن حقوقی به اشیای عتیقه از منظر حقوق عمومی است. در این متن ارتباطی مستقیم بین حفظ و نگهداری اشیای مزبور از یکسو و مالکیت آن توسط دولت از سوی دیگر برقرار شده است. و همچنین دیگر قوانین ضمانت‌های اجرایی نیز برای آن‌ها نظر گرفته شده است. تداوم این نوع موضع‌گیری و برداشت را پس از انقلاب نیز می‌توان در جزئیات قانون‌گذاری مشاهده کرد به گونه‌ای که یک فصل ۱۲ ماده از قانون مجازات اسلامی به شرح مجازات‌های پیش‌بینی شده در رابطه با افرادی می‌پردازد که به شکل غیر مجاز درگیر فعالیت‌های مربوط به اموال تاریخی - فرهنگی هستند. در ماده ۵۶۱ این قانون آمده است: هر گونه اقدام به خارج کردن اموال تاریخی - فرهنگی از کشور، هر چند به خارج کردن آن نیا انجامد قاچاق محسوب و مرتکب علاوه بر استرداد اموال به حبس از یک تا سه سال و پرداخت جریمه معادل ۲ برابر قیمت اموال موضوع قاچاق محکوم می‌گردد. در تبصره این ماده قانونی نیز می‌خوانیم: تشخیص ماهیت تاریخی - فرهنگی به عهده سازمان میراث فرهنگی کشور می‌باشد.

در ماده ۵۶۲ قانون مذکور نیز آمده است: هر گونه حفاری و کاوش به قصد بدست آوردن اموال تاریخی - فرهنگی ممنوع بوده و مرتکب به حبس از شش ماه تا سه سال و ضبط اشیای مکشوفه

بازار داخل کشور تنها نقش معدن رو برای بازار بین‌المللی بازی می‌کند، همین الان بازارهای فرانسه، انگلیس و آلمان از عتیقه‌جات جیرفت در حال اشباع شدن است.

مطالب بالا صحبت‌های یک عتیقه‌فروش حرفه‌ای در خیلان متوجه‌ری است. خیابانی که مرکز خرید و فروش مجاز عتیقه‌جات در شهر تهران شناخته می‌شود.

ایران کشوری است باستانی و گسترده که در جای جای آن می‌توان شواهد و آثار متعددی از فرهنگ و تمدن مردمان اعصار مختلف را مشاهده کرد آثاری که هر یک معرف هویت و تاریخ ساکنان این فلات گسترده است. اما برای سازماندهی و بهره‌گیری از این آثار عتیقه تاریخی - فرهنگی غنی که بازار از آنها با عنوان عتیقه و دولت به عنوان میراث تاریخی - فرهنگی یاد می‌کنند، کدام فعالیت‌ها انجام پذیرفته و شرایط موجود چگونه است؟

قانون حفظ آثار ملی از جمله نخستین قوانین تصویب شده در مجلس پس از مشروطه است که تا

بازارهای فرانسه، انگلیس و آلمان از عتیقه‌جات جیرفت در حال اشباع شدن است

عتیقه فروشی شغل خانوادگی ماست. من ابتدا با پدرم و سپس با پسرانم مدت‌هاست که خاک این عتیقه‌ها را تنفس می‌کنیم. برای شناسایی جنس عتیقه فقط کافی است که برای چند لحظه اون رو به دست من بدهید تا من شناسنامه اون رو براتون بگم...

بازار عتیقه زیرخاکی در ایران خیلی گرم است. مشکل بی‌گاری خیلی هارو به دنبال گنج‌یابی کشوند. ولی خوب، کسانی که بازار رو در دست دارند آدم‌های حرفه‌ای هستند که سود بیشتری هم می‌برند. این آدم‌ها نفرات خودشون رو تو شهرستانها و روستاها دارنده جنس رو از محلی‌ها ارزون می‌خرن. و به دلایلی بین‌المللی گرون می‌فروشند یا خودشون از طریق واسطه‌هایی که در خارج دارند جنس رو به خریدار خارجی عرضه می‌کنند. تو این کار می‌گویند خیلی از خارجی‌ها هم دست دارند و سودهای کلانی هم می‌برند. یک شایعه‌ای در همین رابطه بود، مبنی بر اینکه، کارمندان وزارت عتیقه‌های خارجی چند کشور خارجی برای انجام مانوریت چند ساله در ایران سر و دست می‌شکنند چرا که با دست خالی به ایران می‌آیند و با دست پر از ایران خارج می‌شوند. دست‌هایی پر از اشیای عتیقه.

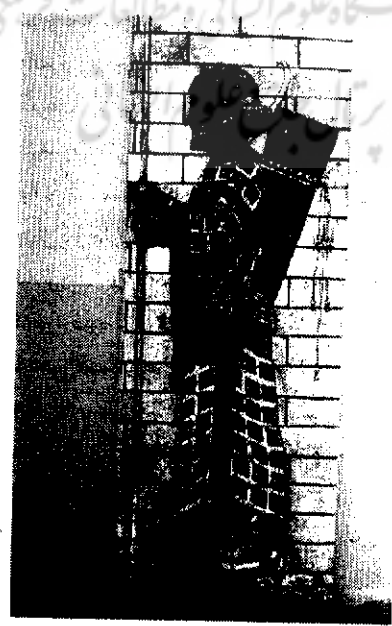
البته همه می‌دانند که بازار اصلی اینجا نیست. بازار اصلی رو باید در خارج از مرزها سراغ گرفت. اینجا فقط فروشندگان و خریداران کوچک معامله می‌کنند چرا که قدرت خرید داخلی پایین است...

به نفع سازمان میراث فرهنگی کشور و آلات و ادوات حفاری به نفع دولت محکوم می‌شود. چنانچه حفاری در اماکن و محوطه‌های تاریخی که در فهرست آثار ملی به ثبت رسیده است یا در بقاع متبرکه و اماکن مذهبی صورت گیرد علاوه بر ضبط اشیاء مکشوفه و آلات و ادوات حفاری، مرتکب به حداکثر مجازات مقرر محکوم می‌شود. در تبصره ۱ این ماده نیز تأکید شده است: هر کس اموال تاریخی - فرهنگی موضوع این ماده را حسب تصادف بدست آورد و طبق مقررات سازمان میراث فرهنگی کشور نسبت به تحویل آن اقدام ننماید به ضبط اموال مکشوفه محکوم می‌گردد. همانگونه که مشاهده می‌شود قانون، اشیای تاریخی - فرهنگی مکشوفه را جزو اموال عمومی می‌داند و مرجع تعریف آن را نیز خود بر عهده می‌گیرد به گونه‌ای که نظر بخشی از بدنه کارشناسی دولت یعنی سازمان میراث فرهنگی را معیار تعریف قرار می‌دهد و بدین ترتیب مسوولیت مالکیت و نگهداری این آثار را مستقیماً بر عهده می‌گیرد. باید توجه داشت که امواج خروشان احساسات ملی گرایانه و هویت جویی ناشی از انقلاب مشروطه و سپس انقلاب اسلامی که بویژه در مقابل مناخله جویی‌های برخی کشورهای اروپایی و آمریکایی تعریف و نمود می‌یافت نوعی بدگمانی و عدم اعتماد به دیگران را بر جامعه تحمیل می‌کرد که اثرات آن را می‌توان در قوانین مصوب به خوبی ردگیری کرد.

در سوی دیگر یعنی در نزد بازار، اشیای عتیقه یا جاذبه‌های گردشگری، موقعیتی دیگر گونه را دارا هستند. در وهله اول این اشیاء به دو دسته مجاز و غیر مجاز تقسیم می‌شوند که در این میان، اشیای غیر مجاز عموماً به زیر خاکی‌ها اطلاق می‌شود. اشیای مجاز را می‌توان در بسیاری از مغازه‌ها و منازل اشخاص و یا محل‌های کار مشاهده کرد. اینها اشیایی هستند که نسل اندر نسل در خانواده‌ها دست به دست گشته‌اند و حال سر از بازار منوچهری، نقش جهان اصفهان و یا بازار وکیل شیراز در آورده‌اند. این اشیاء شناخته شده هستند و حفظ و نگهداری آنها نیز بر عهده صاحبان آنهاست. اما در مورد اشیای زیر خاکی جریان به گونه دیگری است. در ظاهر و به موجب قانون، حفاری، کشف بدون اطلاع رسانی به مراجع ذی ربط، نگهداری و خرید

قانون هر گونه حفاری و کاوش به قصد بدست آوردن اموال تاریخی - فرهنگی را ممنوع کرده است

و فروش این اشیاء جرم محسوب می‌شود. با اینحال رونق بازار اشیای عتیقه هم اکنون به طور عمده ناشی از این نوع اقدام است که به دلایل قانونی عملاً غیر قانونی جایجا و خرید و فروش می‌شوند. به نظر می‌رسد همانگونه که دولت قوانین موضوعه خود را در رابطه با اشیای عتیقه تاریخی - فرهنگی اعمال می‌کند بازار سیاه نیز قوانین خود را در این بخش اعمال می‌کند. قانون اصلی در اینجا قانون عرضه و تقاضا است. هر کجا که تقاضایی باشد عرضه‌ای نیز وجود خواهد داشت. تقاضای بازار داخلی و بین‌المللی برای بدست آوردن اشیای عتیقه زیر خاکی ایران به علت اصلت و هویت و ارزش مادی بالای آن به شدت در جریان است و عرضه این اجناس نیز با توجه به قدمت حضور انسان ابزار ساز و متفکر در گستره غیر ایران و چشم داشت‌های مالی افراد بویژه در شرایط بحران اقتصادی عرضه موثری را ایجاد کرده است که در ارتباط با تقاضا،

چرخه اقتصادی زیرزمینی گسترده‌ای را شکل می‌بخشند. اقتصادی که حجم شایعات پیرامون آن از حجم و قدرت فعالیت آن خبر می‌دهد. به نظر می‌رسد جامعه امروز ما با پارادوکسی مواجه است. چرا که به شدت خواهان شناسایی و حفظ و تعمیق هویت تاریخی خودش است و برای پاسخگویی به این نیاز اموال تاریخی - فرهنگی نقش محوری را در آن به عنوان استنادات بازی می‌کند. و از طرف دیگر چرخه قدرتمند بازار شرایطی به وجود آورده که علی‌رغم تمام محدودیت‌های اعمال شده فعالیت‌هایش به دلیل ضریب سوددهی بالا و درگیری اقشار گوناگون در آن همچنان از رونق خاصی برخوردار است. در این معادله دولت سعی بسیاری به عمل آورده است تا اشیای تاریخی - فرهنگی کشور را حفظ و نگهداری کرده. شرایط را برای انجام تحقیقات پیرامون آنها فراهم سازد بازار نیز با تمام مخاطرات و ریسک‌ها سعی در ادامه چرخه عرضه و تقاضای اجناس عتیقه مجاز و غیر مجاز دارد. گسترش موزه‌ها به ۲۷۰ باب در کشور، برپایی دوره‌های کارشناسی آثار باستانی در مراکز آموزش عالی، تقبل هزینه‌های سازمان‌های تخصصی وابسته به خود در زمینه میراث تاریخی - فرهنگی و به عنوان آخرین عکس‌العمل در این روند ایجاد سپاه میراث فرهنگی و تقبل هزینه‌های پرسنلی از محل بودجه عمومی، عمده‌ترین فعالیت بخش دولتی برای ساماندهی و بهره‌گیری از اشیاء و آثار تاریخی - فرهنگی بوده است. با اینحال همچنان سیل اشیای گرانبه‌های عتیقه کشور از راه‌های گوناگون به سوی بازارهای بین‌المللی در جریان است. آخرین جریان عمده در این بازار اشیای عتیقه مکشوفه از منطقه جیرفت است. در جیرفت پیش از حضور موثر نیروی انتظامی برای حراست از منطقه باستانی، بسیاری از اشیای عتیقه اکثر توسط مردم بومی به صورت خانوادگی کشف و فروخته شد. شدت هجوم و خاکبزداری به حدی بوده که به گفته برخی مطلعین به هر خانوار در منطقه ۶ متر مربع زمین اختصاص داده بودند تا در جریان حفاری مزاحمتی برای یکدیگر ایجاد نکنند. نتیجه این حفاری‌ها برای مردم منطقه آن بوده است که

بافت اقتصادی و اجتماعی را بواسطه تزییق منابع مالی به شدت دستخوش تحول کرده است. اما برای آثار عتیقه زیر خاکی چه اتفاقی افتاد؟ طبق اطلاعات منابع رسمی بخش عظیمی از این آثار به بهای اندک از مردم محلی خریداری و به سرعت از کشور خارج شده و در بازارها و گالری های خارجی به ویژه انگلیس، فرانسه و آلمان و ایتالیا با عنوان اجناسی از کرمان و یا خاورمیانه در معرض فروش قرار گرفتند. البته مدت ها بعد با حضور نیروی انتظامی کاوش های گسترده متوقف شدو بخشی از اشیای بدست آمده از حفاری های غیرمجاز که بالغ بر ۲ هزار شیء باستانی می باشد از منازل مردم محلی جمع آوری شد (البته اشیایی که یا خریدار چندانی نیافته بودند و یا فرصت فروش آنها مهیا نشده بود) سپس مسوولین برای پاسخگویی به افکار عمومی که نسبت به این موضوع به شدت حساس شده بود اقدام به راه اندازی موزه های در محل کشف این آثار کرد. ولی آیا مشکل با ایجاد موزه حل می شود؟

موزه های کشور هم اکنون با چند مشکل اساسی دست و پنجه نرم می کنند از جمله کمبود اعتبارات کافی برای انجام فعالیت های حرفه ای موزه داری، عدم استقبال مردم از موزه ها به جز در ایام خاصی چون روزهای تعطیل، عید نوروز، تناسب ناموزون بین اشیای موجود در انبارها و فضای نمایشگاهی موزه ها، کمبود نیروی متخصص و ... گزارش های متعددی از سوی مراجع ناظر و مسوول امور موزه ها انتشار یافته مبنی بر اینکه موزه ها به صورت انبارهایی در آمده اند تا تنها اجناس عتیقه موجود را در آنها نگهداری نمایند تا فقط از دست سوداگردان در امان بمانند. شرایط به گونه ای است که حتی آمار دقیق و مشخصی از اشیای انبار شده در موزه ها در اختیار موزه مربوطه قرار ندارد. لیکن درجایی در آنسوی مرزها، آثاری که در انبار موزه ها خاک می خورند و فرسایش می یابند با قیمت های نجومی دست به دست می شوند. به عنوان مثال تنها در یک مورد ۸۰ اثر باستانی چیرفت در بازار لندن به بهای ۶۰۰ هزار پوند به فروش رسید.

نکته قابل توجه دیگر در رابطه با پارادوکس مزبور اینکه عدم شفافیت و تقابل دستگاهها قانونی و بازار اشیای عتیقه باعث شده است تا نرخ گذاری آثار باستانی ایران نه در کشور بلکه در خارج از آن انجام پذیرد. بدین ترتیب نه تنها اشیای تاریخی مورد

۲ هزار شیء باستانی از منازل مردم محلی چیرفت بدست آمد

موزه ها به صورت انبار نگهداری اشیاء آمده اند

نظر بلکه حتی درآمد حاصل از فروش آن نیز در خارج از مرزها باقی می ماند. البته برای بهبود این وضعیت طرح خرید و فروش اشیای عتیقه مجاز در مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی تهیه شد و فعالیت های بسیاری نیز پیرامون تکمیل و ارائه آن به صحن علنی مجلس ششم انجام پذیرفت. اما این طرح همچنان در رابطه با اشیای عتیقه زیرخاکی و فرایند کشف تا فروش آن موضع قوانین گذشته را با این استدلال که با توجه به ضعف ارزش پول ملی در مقابل ارزش های معتبر خارجی وجود کشش بالا برای انتقال اشیای عتیقه به خارج از کشور، ضریب بیکاری در کشور، ضریب بالای بازدهی اقتصادی فعالیت در زمینه اشیای زیر خاکی نسبت به بسیاری دیگر از فعالیت های اقتصادی و ... هر گونه سهل انگاری و کاهش محدودیت ها برای اشیای زیرخاکی عملاً باعث تشدید خروج میراث فرهنگی - تاریخی از کشور و از دست دادن بخشی از استنادات تاریخی ارزشمند ملی خواهیم شد.

* آیا راه حلی وجود دارد؟

ایرانیان را مردمی شناخته اند که با احساساتشان تصمیم می گیرند پرسش مهم در رابطه با پارادوکس پیچیده مسابقه دولت و فعالین خصوصی مرحله عتیقه این است که تا کی و کجا می توان با پاک کردن صورت مساله و پشیم چشم ها به روی واقعیات وظیفه خود را نسبت به یکدیگر و نسبت به جامعه نادیده گرفت و زمینه را برای استفاده برخی سوء استفاده گرها از آب گل آلود فضایی تاریک اقتصاد زیرزمینی مهیا ساخت؟

به نظر می رسد لازم است از تمام ظرفیت های موجود برای حل مساله بهره گیری کرد از ضرر و زیان بیشتر به منافع و هویت ملی جلوگیری به عمل آید.

در فقه اسلامی یابنده گنج یا پرداخت بخشی از ارزش آن مالک شناخته می شود. این منظر مقابله با گنج یابان را با مشکل مواجه می سازد، چرا که ممانعت های شرعی افراد را که می تواند باعث جلوگیری از فعالیت در زمینه گنج یابی و آثار باستانی شود خنثی می سازد و حتی توجیهاتی نیز برای آن می آفرینند. اما از منظری دیگر این حکم فقهی می تواند راهگشای مشکل نیز باشد. کارشناسان امور فقهی می توانند با توجه به شرایط زمان و مکان بحث گنج و احکام آن را گسترش دهند به نحوی که از یکسو امکان نظارت و بهره مندی عموم از میراث تاریخی - فرهنگی خود به صورت نظارت، امکان نمایش عمومی، تهیه شناسنامه، پرداخت قیمت واقعی و ... ایجاد شود و از طرف دیگر مالکیت اشیاء در اختیار علاقمندان و بخش خصوصی قرار گیرد. بدین نحو حجم زیادی از هزینه های حفظ و نگهداری و حق کشف و مرمت آثار باستانی از دوش بودجه عمومی برداشته می شود و به بخش خصوصی انتقال می یابد در حالی که با آزاد شدن این بودجه دولت می تواند با صرفه جویی های انجام شده و سایر هزینه های دریافتی، به عنوان سهم بخش عمومی از مالکیت اشیای عتیقه، به بهبود وضعیت موزه ها و شیوه های نگهداری اشیای موجود و خرید اجناس تازه و ارزشمند مبادرت نماید. باید منتظر بود و دید آیا اراده ای برای ایجاد تمایز بین مالکیت و بهره مندی از عتیقه جات تاریخی - فرهنگی در فرهنگ عمومی دیدید می آید؟